

HAMZA HAKIMZODA NIYOZIYNING O'LMAS IJODIY MEROSI

Ataxodjayev Muhammadjon Muzaffarjon o'g'li

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

“Drama teatri va kino aktyorligi san'ati mutaxassisligi” magistranti

Annotatsiya: teatr san'atining tashkil topishi hamda rivojlanishiga hissa qo'shgan yetuk ijodkor Hamza Hakimzoda Niyoziyning teatr ijodiy faoliyatiga qo'shgan hissasi va uning teatrdagi sahnalashtirgan spektakllari haqida boradi.

Kalit so'zlar: teatr, aktyor, spektakl, p'esa, obraz, xarakter, rejissor, drama.

Аннотация: Хамза Хакимзода, ведущий художник, внесший вклад в становление и развитие театрального искусства, рассказал о вкладе Ниязи в театральное творчество и его театральные постановках.

Ключевые слова: театр, актер, спектакль, спектакль, образ, персонаж, режиссер, драма.

Annotation: Hamza Hakimzoda, a leading artist who contributed to the formation and development of theatrical art, spoke about Niyazi's contribution to theatrical creativity and his theatrical performances.

Keywords: theater, actor, play, play, image, character, director, drama.

Hamza ijodi ko'pqirrali bo'lgani, u yaratgan asarlarning ba'zilari bizgacha yetib kela olmay turgani hamon olimlarimizning qo'llarini bog'lab turgani ham haqiqatdir. Hamza ijodi olimlarimiz tomonidan qanchalik tadqiq qilingan bo'lmasin hali u tugal o'zlashtirilmagan qo'riqqa o'xshab turibdi. Uning ko'pkirrali ijodida taxti buzilmagan sahifalar topilishi ehtimoldan uzoq emas ko'rinadi.

Hamzani teatrdan, teatrni Hamzadan ajratib bo'lmaydi. Hamza Oktabr inqilobi tufayli bunyodga kelgan davlat teatr truppasiga boshchilik qilgan karvonboshidir. Bu karvonboshining vazifasi nihoyatda ulkan edi. Artistlar to'plash, rejissorlik qilish, qo'shiq yozib, kuy bastalash, eng muhimi yangi inqilob uchun xizmat qila oladigan p'esalar yaratishi kerak edi. Bular – siz endigina atak-chechak qilayotgan teatr mavqeini ko'tarib bo'lmas edi. U o'zining birgina “Boy ila xizmatchi” asari bilan Turkiston o'lkasida san'atimizning istiqbolini aniqlab bera bildi.

Bu asar zo'r ijtimoiy masala ko'tarishi, badiiyatning boyligi, obrazlarning puxta ishlanganligi, personajlar aytadigan so'zlarning o'ziga xosligi bilan dramaturgiyamiz durdonasidir. Hamzaning teatr tashkil topishida xizmati shu qadar kattaki, bu zotni Globus teatrini yaratgan ingliz dramaturgi Shekspirga, o'zi komediyalar yozib, rol ijro etgan fransuz adibi Mol'erga, Moskva akademik Maliy teatrini “o'z uyim” deb bilgan dramaturg Ostrovskiyga o'xshatgig keladi.

“Rus-tuzem maktabini bitirgan Badriddin A’lamov 1914-16 yillarda o’zining “Juvonmarg”, “Ahmoq”, “O’gay ota”, “Boyvachcha” p’esalari bilan tanilgan Abdulla Badriy (1893-1936) edi. Mashxur Mannoy Uyg’ur, “Halima”ning muallifi G’ulom Zafariylar ham Avloniy truppasidan chiqqan edilar. Qo’qonda ham bir qator iste’dodli yoshlar uyushgan edi. Teatrshunos M.Rahmonov 1915-yilning boshlarida maydonga kelgan Qo’qon teatri havaskorlari trupпасi Abdurauf Samadov, Mahmud Tarasha Baratov, Abdulaziz, Xolmuhammad Oxundiy, A’zamxo’ja, Mirhomid Miroqilov, Azimxo’ja Toshxo’jayev, Xasan Ermatov, Isoq Sodiqiy, Abdullajon kabilardan tarkib topganini aniqladi”. [1. B. 313-314.]

1915-yilning sentabrida Avloniy trupпасi “Zaharli hayot”ni sahnalashtirdi. Drama 1915-yilda yozilgan. 1916-yilda bosilib chiqqan. Qo’qonda birinchi marotaba 1915-yilning 22-oktabrida o’ynalgan. Binobarin, uni birinchi sahnaga qo’yan Avloniy trupпасi bo’ldi. Avloniy dramani 1915-yilgi Farg’ona sayohatidan olib qaytgan bo’lishi ehtimoldan uzoq emas. Teatrshunos M.Rahmonov, yuqorida tilga olingan kitobida Hamza va Avloniy munosabatlarining o’rganilishi zarur bo’lgan masala sifatida alohida ta’kidlagan edi. Darhaqiqat, XX asr o’zbek madaniyatining dongdor vakili Hamza bilan o’z ijodi va faoliyatini yoshi va muhiti taqozosiga ko’ra ertaroq boshlagan uning iste’dodli, zahmatkash zamondoshi Avloniy bir-biriga yaqinlashtiradigan jihatlar ko’p. Ularning har ikkisi ham Muqimiy va Furqat boshlab bergan demokratik adabiyotning munosib davomchilari sifatida maydonga chiqdilar. Har ikki shoir dunyoqarashining shakllanishida 1905-yil voqealari, ilg’or zamondoshlar katta rol o’ynadi. Birinchi rus revolutsiyasi har ikki adibning milliy-ijtimoiy, aytish mumkin-ki, inqilobiy faoliyatida burilish nuqtalaridan bo’ldi.

Hamzashunos olimlar uning 1909-1910 yillarda Toshkentda yashaganini ma’lum qiladilar. Bu vaqtlarda Avloniy taraqqiyparvar, ma’rifatchi sifatida tanilib qolgan edi. Chunonchi, 1904-yilda Mirobodda yangi tipdagi maktab ochgani, u haqida gazetalarda maqolalar bosilgani, 1909-yilda “milliy hasrat va nadomatlardan iborat” she’rlarimi maktab o’quvchilariga mo’ljallab, majmua holida nashr ettirgani, nihoyat “Shuhrat” gazetasidagi redaktorligi Hamzaning diqqatini tortmagan bo’lishi ehtimoldan uzoq. Ular birinchi marotaba mana shu 1909-1910 yillarda tanishganlar degan taxminga asos bor.

Hamza va Avloniyga yana qaytadigan bo’lsak, 1914-yil 4-aprelda Toshkentda “Sadoyi Turkiston” gazetasining 1-soni bosilib chiqdi. Bor-yo’g’i 66-soni chiqib, bir yilcha davom etgan bu gazeta Hamza va Avloniy munosabatlarida alohida sahifa bo’lgan deb taxmin qilish mumkin. Negaki, har ikki adib ham unda faol ishtirok etgan edilar. Atoqli Hamzashunos Laziz Qayumovning aniqlashicha, Hamzaning shu gazetada 1914-yil, 11-may, 2-sonida chiqqan “Ahvolimiz” she’ri uning matbuotda bosilgan birinchi asaridir. [2. B. 13.]

Hamzaning “Sadoyi Farg‘ona” gazetasining 1914-yil 21-may sonida bosilgan “Muhammas bar gazeli Avloniy Toshkandiy”si ham ikki adib ijodiy hamkorligiga guvoh bo‘lib turibdi. Bu hamkorlik samaralarini ularning boshqa janrlardagi asarlarida ham topish mumkin. U birinchi navbatda, xalqning keng qatlamlariga teran razm tashlashda, jamiyatning adolatsiz qurilganini, haqsizlik avjga minganini, mehnatkashning tirikchiligi toqat qilib bo‘lmaydigan darajaga kelganini qat‘iyat va izchillik bilan o‘quvchiga yetkazishda ko‘rinadi.

Hamzaning 1905-yilgi rus revolutsiyasidan keyinoq Turkistonga Qozon, Samara, Orenburg kabi shaharlardan kelib kolgan progressiv ruhdagi rus, tatar ziyolilari, o‘qituvchilari bilan aloqa bog‘lashi, ilg‘or rus adabiyoti va madaniyatini o‘rganishi, ayniqsa maorif sohasida Abdulla Tukmullin kabi ayrim ilg‘or fikrli tatar maorif xodimlari bilan tanishuvi bu sohada muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. O‘zining yozishicha, 1908-yillardan keyinroq bu odam bilan tanishuv, suhbatlar she‘rlarining inqilobiy tus olishiga, 1905-yilgi revolutsiyaning moxiyatini anglab olishga yordam bergan. [3. B.] O‘sha vaqtlarda Turkistonga kelgan rus, tatar teatr va konsert truppalarining Qo‘qondagi tomoshalari Hamzada katta taassurot qoldirgan. U do‘sti Bo‘ronboy orqali Abdulla To‘qay she‘rlarining mohir ijrochisi Komil Mutiy bilan tanishib, undan saboq va maslahatlar olgan. [4. B.] Buning natijasida u endi ijtimoiy-siyosiy mavzularda “Ahvolimiz”, “Eshonlarning holidan”, “Zaharli hayot”, “Yangi saodat yoki milliy roman” kabi asarlar yoza boshlaydi. Bu davrda uning ijodi faqat g‘oyaviy-tematik jihatdangina emas, janr jihatdan ham boyib boradi. Hamza ijodida ijtimoiy-siyosiy lirika, ijtimoiy-satira, realistik ruhdagi proza va sahna asarlari keng o‘rin ola boshladi. Asarlarining tili va uslubi ham xalq hayotiga yanada yaqinlashdi. Bunda shubhasiz birinchi navbatda o‘zbek xalqi ijtimoiy-siyosiy xayotidagi yangi o‘zgarishlar, yozma va og‘zaki adabiyotimizning ilg‘or an‘analari bilan birga tatar revolutsion demokrat shoiri Abdulla To‘qayning ta‘siri kuchli bo‘lgan. Buni Hamzaning “Qizlar va yigitlar dialogi”, “Maktublar”, “Ramazon”, “Sog‘inish”, “Eshon o‘pkasi”, “Ishchilar, uyg‘on!” she‘rlari bilan Abdulla To‘qayning “Tovush haqqida”, “Bugun bayram”, “Nasihati”, “Eshonning zori” she‘rlaridagi yaqinlikdan sezish mumkin.

Professor Abdurahmon Sa‘diy, tarjimon va yozuvchi Zarif Bashir o‘zbek, tatar matbuoti sahifalarida har ikki xalqning Hamza, Mirmuxsin Shermuhamedov, Abdulla To‘qay, Majid G‘ofuriy, Olimjon Ibrohimov kabi vakillari ijodini keng targ‘ib qilib, tatar-o‘zbek adabiy aloqalarining rivojlanishi, shuningdek Hamza, Abdulla Qodiriy ijodlarining Tataristonda tarqalishida katta xizmat qiladilar. [5. B. 202.]

Bu hollarning hammasi o‘z navbatida yangi revolutsion o‘zbek adabiyoti va teatr san‘ati yutuqlarining Volgabo‘yi xalqlari o‘rtasida tobora kengroq yoyilishi, ayniqsa Hamzaga g‘oyaviy jihatdan yaqin bo‘lgan Olimjon Ibrohimov, Majid

Gʻofuriy kabi tatar, boshqird revolutsion shoir va yozuvchilari orasida katta qiziqish uygʻotishga sabab boʻldi.

Hamzashunoslik oʻzbek sovet adabiyotshunosligining muhim tarkibiy qismi sifatida oʻz taraqqiyotida oddiylikdan murakkablikka, yuzakilikdan chuqur ilmiylikka tomon koʻtarila bordi. Hamzashunoslik ilmida ham koʻp millatli sovet adabiyotshunosligi qoʻlga kiritgan barcha yutuqlar oʻz aksini topdi. B.A.Pestovskiy, Shokir Sulaymon, Abdurahmon Saʼdiy, N.Mironov Hamza ijodining dastlabki tadqiqotchilaridan hisoblanadilar. Ayniqsa B.A.Pestovskiy va Shokir Sulaymon 20-yillarda yozgan baʼzi maqolalarida Hamzaning ayrim asarlari haqida fikr yuritib, otashin shoir ijodiga haqli ravishda baho berdilar. Biroq, 20-yillardagi barcha tadqiqotchilar ham Hamza ijodiga toʻgʻri, holisona baho berdi, deb boʻlmaydi. Bu yillarda Hamza ijodini ataylab kamsitishga uringanlar ham, u jadid adabiyotining namoyondasi deb qoralaganlar ham bor edi⁶. [6. B. 45.]

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, soʻnggi davrlarga kelib Hamzashunoslik ilmi sanʼatkor ijodini chuqur va obʼektiv tadqiqot asosida keng koʻlamli yorituvchi qator salmoqli asarlar - tanqidiy-biografik ocherk va monografiyalar, oʻquv qoʻllanmalari va adabiy maqolalar toʻplami, nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari bilan boyidi. Y.Sultonov, R.Poʻlatov, A.Boboxonov, X.Nazarova, M.Aminovalarning nomzodlik, Laziz Qayumovning doktorlik dissertatsiyasi ana shu yutuqlar jumlasidan boʻlib, ularda Hamzaning hayoti, dunyoqarashi va ijodining turli qirralari ijtimoiy jamiyatimiz tarixi va yangi adabiyotimiz taraqqiyoti bilan bogʻliq holda tahlil qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmonov M. Oʻzbek teatri tarixi, XVIII asrdan XX asr avvaligacha, -T.: Fan, 1968.
2. Qayumov L. Inqilobiy drama. -T.: Gʻ.Gʻulom, 1970.
3. Sultonov Y. Hamza Hakimzoda Niyoziy haqida muhim hujjat. Oʻzbek tili va adabiyoti, -T.:1963. № 1.
4. Shokir Sulaymon. // Hamza Hakimzoda - revolyusiya shoiri. // Guliston, 1939, № 2.
5. Ismoilov B. // Oktabr tongida tugʻilgan teatr. // Sharq yulduzi, 1975, № 2.
6. “Hamza haqida maqolalar” toʻplami, -T.: 1960.

⁶ “Hamza haqida maqolalar” toʻplami, -T.: 1960, 45-b.

